

Гарантії дотримання прав людини у правоохоронній діяльності щодо забезпечення екологічної безпеки

Меленко Сергій Гаврилович¹, Калмикова Олена Вікторівна²
Струтинська-Струк Людмила Владиславівна³

Опубліковано	Секція	УДК
30.11.2025	Право	351.74:502.131.1:342.7

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18175494>

Анотація. У статті досліджено гарантії дотримання прав людини у правоохоронній діяльності щодо забезпечення екологічної безпеки. Обґрунтовано, що реалізація правоохоронних повноважень у сфері охорони довкілля має здійснюватися з урахуванням необхідності дотримання та захисту прав і свобод людини. Проаналізовано екологічну безпеку як складову системи національної безпеки у взаємозв'язку з правом людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Визначено інституційні та процесуальні гарантії дотримання прав людини у діяльності правоохоронних органів під час запобігання, виявлення та припинення екологічних правопорушень, а також окреслено напрями вдосконалення відповідного правового механізму.

Ключові слова: Адміністративне право, адміністративно-правові відносини, держава, публічна адміністрація, адміністративне правопорушення, екологічна безпека, права людини, правоохоронна діяльність, гарантії прав людини, охорона довкілля.

Guarantees for the observance of human rights in law enforcement activities related to environmental security

Abstract. The article examines guarantees for the observance of human rights in law enforcement activities aimed at ensuring environmental security. It is emphasized that the exercise of law enforcement powers in the field of environmental protection must be carried out with due regard for the observance and protection of human rights and fundamental freedoms. Environmental security is analyzed as a component of the national security system

¹ доктор юридичних наук, професор,
Завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
e-mail: s.melenko@chnu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-3912-548X

² кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
e-mail: artolena11@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2041-8925>

³ кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного права, Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича
e-mail: l.strutynska-struk@chnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-3267-1389

in close connection with the human right to a safe and healthy environment. Particular attention is paid to institutional and procedural guarantees for the observance of human rights in the activities of law enforcement agencies during the prevention, detection, and suppression of environmental offenses. The article also outlines key directions for improving the legal mechanism for ensuring human rights in law enforcement activities related to environmental security.

Keywords: environmental security, human rights, law enforcement activity, guarantees of human rights, environmental protection.

Вступ

Постановка проблеми. Забезпечення екологічної безпеки є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави, безпосередньо пов'язаним із реалізацією та захистом фундаментальних прав людини, насамперед права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. В умовах зростання кількості екологічних правопорушень, ускладнення їх форм і наслідків, а також посилення антропогенного та техногенного впливу на довкілля особливої ваги набуває роль правоохоронних органів у механізмі охорони довкілля та екологічної безпеки.

Водночас здійснення правоохоронної діяльності у зазначеній сфері об'єктивно пов'язане з реалізацією владних повноважень, застосуванням заходів державного примусу та процесуальних обмежень, що потенційно впливає на обсяг і зміст прав і свобод людини. За таких умов актуалізується проблема забезпечення належного балансу між публічними інтересами охорони довкілля та необхідністю неухильного дотримання прав людини у діяльності правоохоронних органів.

Практика правоохоронного реагування на екологічні правопорушення свідчить про наявність низки проблем, зокрема фрагментарність нормативно-правового регулювання, недостатню визначеність процедур здійснення окремих правоохоронних заходів, а також відсутність системного підходу до закріплення та реалізації гарантій дотримання прав людини у відповідних правовідносинах. Це негативно впливає як на ефективність правоохоронної діяльності, так і на рівень довіри суспільства до державних інституцій.

За таких обставин особливої актуальності набуває наукове осмислення змісту та особливостей гарантій дотримання прав людини у правоохоронній діяльності щодо забезпечення екологічної безпеки, визначення їх місця у механізмі державного управління та вироблення підходів до вдосконалення відповідного правового й організаційного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення екологічної безпеки та захисту прав людини традиційно перебуває у полі наукових досліджень представників екологічного, конституційного та адміністративного права. У працях А. П. Гетьмана, В. І. Андрейцева, Ю. С. Шемшученка екологічна безпека розглядається як комплексна правова категорія, тісно пов'язана з реалізацією конституційного права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля [1–3].

Питання правового забезпечення екологічних прав людини та механізмів їх захисту знайшли відображення у наукових працях Н. Р. Малишевої, О. О. Погрібного, В. Л. Мунтяна, у яких обґрунтовується необхідність системного підходу до гарантування екологічних прав у процесі державного управління та правозастосування [4–6]. Зазначені дослідження мають важливе теоретичне значення для розуміння змісту екологічних прав, однак не зосереджуються безпосередньо на особливостях їх забезпечення у правоохоронній діяльності.

Окремі аспекти діяльності правоохоронних органів у сфері охорони довкілля та протидії екологічним правопорушенням розкрито в наукових працях О. М. Бандурки, В.

В. Голіни, М. І. Хавронюка, у яких акцент зроблено на завданнях правоохоронної діяльності, забезпеченні законності та правопорядку [7–9]. Водночас гарантії дотримання прав людини у процесі здійснення правоохоронних заходів саме у сфері забезпечення екологічної безпеки розглядаються фрагментарно та, як правило, не виокремлюються як самостійний предмет наукового аналізу.

Таким чином, аналіз наукових джерел дає підстави вважати, що попри наявність значної кількості праць, присвячених екологічній безпеці та правам людини, питання гарантій дотримання прав людини у правоохоронній діяльності щодо забезпечення екологічної безпеки потребують подальшого комплексного наукового опрацювання з урахуванням сучасної правозастосовної практики.

Метою статті є комплексний правовий аналіз гарантій дотримання прав людини у правоохоронній діяльності щодо забезпечення екологічної безпеки, з'ясування їх змісту та особливостей реалізації, а також визначення напрямів удосконалення правового механізму забезпечення прав людини щодо забезпечення екологічної безпеки.

Результати

Екологічна безпека посідає особливе місце у системі національної безпеки держави та водночас виступає однією з ключових передумов реалізації та захисту прав і свобод людини. Її значення зумовлюється безпосереднім зв'язком між станом навколишнього природного середовища та можливістю реалізації фундаментальних прав людини, насамперед права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, яке має конституційне закріплення [1, с. 45–47; 3, с. 112; 10, ст. 50]. У цьому сенсі екологічна безпека не обмежується виключно сферою природоохоронних відносин, а набуває міжгалузевого характеру, поєднуючи елементи екологічного, конституційного, адміністративного та кримінального права.

У правовій доктрині екологічна безпека традиційно розглядається як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від реальних та потенційних загроз, що виникають унаслідок негативного впливу господарської, виробничої та іншої діяльності на довкілля [2, с. 89–91; 4, с. 63]. Такий підхід дозволяє розглядати екологічну безпеку не лише як результат ефективної природоохоронної політики, а як самостійну правову категорію, що безпосередньо пов'язана з гарантуванням прав людини та забезпеченням сталого розвитку.

З огляду на це екологічна безпека набуває особливого значення у діяльності державних органів, на які покладено функції контролю, нагляду та примусового реагування. Саме правоохоронні органи відіграють ключову роль у забезпеченні законності у сфері охорони довкілля, запобіганні екологічним правопорушенням, їх виявленні та припиненні, а також притягненні винних осіб до юридичної відповідальності. У такому контексті екологічна безпека обґрунтовано розглядається як один із об'єктів правоохоронної діяльності.

Водночас специфіка правоохоронної діяльності у сфері охорони довкілля полягає у підвищеному рівні владного втручання у сферу прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Проведення перевірок, оглядів, вилучення зразків, обмеження або зупинення господарської діяльності, застосування заходів процесуального примусу об'єктивно створюють ризики порушення прав людини за відсутності належних правових і процесуальних гарантій [7, с. 214–216]. Саме тому екологічна безпека у правоохоронному аспекті не може розглядатися ізольовано від проблематики прав людини.

Особливістю екологічних правопорушень є їх складний, часто латентний характер, а також відтермінованість негативних наслідків для життя і здоров'я людини, що ускладнює їх своєчасне виявлення та належну правову оцінку [9, с. 58–60]. Це зумовлює необхідність застосування спеціальних форм і методів правоохоронного реагування, які, з одного боку, повинні бути достатньо ефективними для захисту довкілля, а з іншого відповідати вимогам законності, обґрунтованості та пропорційності втручання у сферу прав людини.

У такому контексті екологічна безпека постає як подвійний об'єкт правоохоронної діяльності. З одного боку, вона є самостійною соціальною цінністю, що потребує кримінально-правового, адміністративно-правового та іншого юридичного захисту. З іншого боку, екологічна безпека виступає необхідною умовою реалізації прав людини, що визначає допустимі межі та

способи здійснення правоохоронних повноважень у сфері охорони довкілля. Такий підхід зумовлює необхідність оцінки правоохоронної діяльності крізь призму принципу пропорційності державного втручання та стандартів прав людини.

Гарантії дотримання прав людини у правоохоронній діяльності щодо забезпечення екологічної безпеки становлять сукупність правових, організаційних та процесуальних засобів, спрямованих на забезпечення реальної можливості реалізації й захисту прав і свобод людини під час здійснення правоохоронними органами своїх повноважень у сфері охорони довкілля. Їх значення зумовлюється специфікою екологічних правовідносин, а також особливостями правоохоронного впливу, який нерідко супроводжується застосуванням заходів державного примусу [4, с. 71–73].

Необхідність існування та належного функціонування таких гарантій має безпосереднє конституційне підґрунтя. Конституція України визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю [10, ст. 3], а також закріплює право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права [10, ст. 50]. У цьому зв'язку правоохоронна діяльність у сфері охорони довкілля повинна здійснюватися з урахуванням конституційного обов'язку держави не лише забезпечувати екологічну безпеку, а й гарантувати дотримання та захист прав людини як визначального орієнтиру правозастосовної діяльності.

У науковій літературі гарантії прав людини традиційно розглядаються як необхідний елемент механізму правового регулювання, що забезпечує перехід від формального нормативного закріплення прав до їх фактичної реалізації [6, с. 102–104]. У сфері правоохоронної діяльності такі гарантії набувають особливого значення, оскільки саме на цьому етапі виникає підвищений ризик порушення прав людини внаслідок дисбалансу між публічними інтересами держави та приватними правами і законними інтересами особи.

На нашу думку, систему гарантій дотримання прав людини у правоохоронній діяльності щодо забезпечення екологічної безпеки доцільно розглядати як багаторівневу та комплексну. Вона охоплює нормативно-правові, інституційні та процесуальні гарантії, взаємодія яких забезпечує баланс між завданнями охорони довкілля та вимогами дотримання прав людини. Такий підхід дозволяє всебічно оцінити механізм забезпечення прав людини у відповідних правоохоронних правовідносинах.

До нормативно-правових гарантій належать, насамперед, положення Конституції України, а також норми екологічного, адміністративного та кримінального законодавства, які визначають правові засади діяльності правоохоронних органів у сфері охорони довкілля, встановлюють межі допустимого втручання у сферу прав і свобод людини та закріплюють обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку [1, с. 48–50; 3, с. 118–120; 10, ст. 8]. Саме на нормативному рівні формуються загальні стандарти правомірної та легітимної правоохоронної діяльності.

Інституційні гарантії охоплюють систему органів державної влади та механізмів контролю, спрямованих на забезпечення дотримання прав людини у процесі здійснення правоохоронних повноважень. До них належать судовий контроль за рішеннями і діями правоохоронних органів, прокурорський нагляд, діяльність органів державного екологічного контролю, а також механізми внутрішнього відомчого контролю у правоохоронних органах [7, с. 219–221]. Ефективність інституційних гарантій значною мірою залежить від рівня їх незалежності, процесуальної самостійності та реальної спроможності реагувати на порушення прав людини.

Особливе місце у системі гарантій посідають процесуальні гарантії, які реалізуються безпосередньо під час здійснення правоохоронних заходів щодо запобігання, виявлення та припинення екологічних правопорушень. До них належать принципи законності, пропорційності та обґрунтованості застосування примусових заходів, забезпечення права особи на захист, доступу до правосуддя та ефективних засобів юридичного захисту [9, с. 60–62; 10, ст. 55]. Саме процесуальні гарантії відіграють ключову роль у запобіганні свавільному втручанням правоохоронних органів у сферу прав людини.

Водночас практика правозастосування свідчить, що наявність формально закріплених гарантій не завжди забезпечує їх належну реалізацію. Це зумовлюється як прогалинами у правовому регулюванні, так і дублюванням повноважень різних органів, недостатньою

узгодженістю їх діяльності та відсутністю єдиних стандартів здійснення правоохоронних заходів у сфері охорони довкілля [5, с. 99–101]. За таких умов особливої актуальності набуває потреба у вдосконаленні механізмів реалізації гарантій дотримання прав людини з урахуванням специфіки екологічних правопорушень.

Процесуальні гарантії дотримання прав людини займають центральне місце у механізмі правоохоронної діяльності щодо забезпечення екологічної безпеки, оскільки саме на стадії практичної реалізації правоохоронних повноважень виникає найбільша ймовірність порушення прав і законних інтересів особи. Зазначені гарантії спрямовані на забезпечення правомірності, обґрунтованості та пропорційності втручання держави у сферу приватних прав у процесі запобігання, виявлення та припинення екологічних правопорушень [7, с. 222–224].

Однією з базових процесуальних гарантій є дотримання принципу законності, який передбачає здійснення правоохоронних заходів виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені законом. У сфері охорони довкілля цей принцип набуває особливої ваги з огляду на застосування таких заходів, як перевірки суб'єктів господарювання, огляди територій, вилучення зразків, проведення експертиз, тимчасове обмеження або зупинення діяльності. За відсутності чіткої процесуальної регламентації такі дії можуть призводити до необґрунтованого втручання у права людини, що суперечить конституційним засадам діяльності органів державної влади [4, с. 75–77; 10, ст. 19].

Важливою процесуальною гарантією виступає принцип пропорційності, відповідно до якого втручання правоохоронних органів у сферу прав і свобод людини має бути необхідним, обґрунтованим та співмірним із метою забезпечення екологічної безпеки. Застосування заходів державного примусу повинно здійснюватися лише у разі, коли досягнення правомірної мети неможливе менш обтяжливими засобами. Це є особливо актуальним у справах про екологічні правопорушення, які нерідко мають складний характер та не завжди спричиняють негайні негативні наслідки [5, с. 100–102].

До процесуальних гарантій належить також забезпечення права особи на захист, що включає право бути своєчасно та належним чином поінформованою про підстави здійснення правоохоронних заходів, право на правову допомогу, а також можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності правоохоронних органів у судовому порядку [9, с. 63–65; 10, ст. 55]. Зазначені гарантії мають безпосереднє конституційне закріплення та є важливим інструментом запобігання свавільному застосуванню владних повноважень у сфері охорони довкілля.

Особливого значення у контексті забезпечення екологічної безпеки набуває гарантія належної процесуальної фіксації правоохоронних дій, яка забезпечує прозорість, підконтрольність та перевірюваність діяльності правоохоронних органів. Документування результатів перевірок, оглядів, експертиз, слідчих і процесуальних дій створює необхідні передумови для ефективного судового контролю та захисту прав людини у разі виникнення спорів щодо правомірності правоохоронного втручання.

Разом із тим аналіз правозастосовної практики свідчить, що порушення процесуальних гарантій у сфері забезпечення екологічної безпеки часто зумовлюються недостатньою чіткістю законодавчого регулювання, дублюванням повноважень різних правоохоронних і контролюючих органів, а також відсутністю єдиних стандартів здійснення правоохоронних заходів у сфері охорони довкілля. Такі недоліки негативно впливають як на ефективність протидії екологічним правопорушенням, так і на рівень забезпечення прав людини.

За цих умов удосконалення процесуальних гарантій дотримання прав людини має розглядатися як один із пріоритетних напрямів розвитку правоохоронної діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки. Реалізація цього завдання потребує системного підходу, спрямованого на уточнення процесуальних процедур, підвищення рівня правової визначеності та орієнтацію правоохоронної практики на стандарти прав людини.

Висновок

Аналіз проблематики екологічної безпеки у контексті правоохоронної діяльності свідчить про її комплексний характер та тісний зв'язок із реалізацією і захистом прав людини, насамперед права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. У цьому зв'язку

правоохоронна діяльність у сфері охорони довкілля постає важливим елементом механізму державного забезпечення екологічної безпеки та дотримання прав людини.

Розгляд гарантій дотримання прав людини у правоохоронній діяльності щодо забезпечення екологічної безпеки дозволяє охарактеризувати їх як цілісну систему нормативно-правових, інституційних та процесуальних елементів. Значення цих гарантій зумовлюється конституційними засадами правового статусу людини, визначенням її життя і здоров'я найвищою соціальною цінністю, а також закріпленням права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Особливе місце у зазначеній системі належить процесуальним гарантіям, які реалізуються безпосередньо під час здійснення правоохоронних заходів у сфері забезпечення екологічної безпеки. Саме вони визначають межі допустимого втручання правоохоронних органів у сферу прав людини, забезпечують дотримання принципів законності, пропорційності та правової визначеності, а також створюють передумови для ефективного судового контролю та захисту прав особи.

Разом із тим сучасний стан правового регулювання та практика правоохоронної діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки вказують на наявність проблем, пов'язаних із фрагментарністю нормативно-правового забезпечення, недостатньою визначеністю процесуальних процедур, дублюванням повноважень правоохоронних і контролюючих органів та відсутністю єдиних стандартів здійснення правоохоронних заходів у сфері охорони довкілля.

У цьому контексті подальший розвиток правоохоронної діяльності щодо забезпечення екологічної безпеки доцільно пов'язувати з удосконаленням процесуальних механізмів, посиленням інституційного контролю та послідовною орієнтацією правоохоронної практики на стандарти прав людини. Такий підхід сприятиме підвищенню ефективності охорони довкілля та забезпеченню належного рівня дотримання прав людини у правоохоронній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Гетьман А. П. Екологічне право України : підручник. – Харків : Право, 2019. – 432 с. URL: <https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/ekologichne-pravo.pdf>
2. Андрейцев В. І. Екологічна безпека: проблеми теорії та правового забезпечення : монографія. – Київ : Знання, 2008. – 312 с.
3. Шемшученко Ю. С. Право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля: конституційно-правові засади. – Київ : Юридична думка, 2011. – 168 с.
4. Малишева Н. Р. Екологічні права громадян України: теоретико-правові аспекти : монографія. – Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – 196 с.
5. Погрібний О. О. Правові засади забезпечення екологічної безпеки в Україні : монографія. – Київ : Алерта, 2016. – 224 с.
6. Мунтян В. Л. Правове забезпечення екологічної безпеки України : монографія. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – 256 с.
7. Бандурка О. М. Теорія та практика правоохоронної діяльності : монографія. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2014. – 368 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/213>
8. Голіна В. В. Кримінологія : підручник. – Харків : Право, 2017. – 440 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/Kriminologiya_2017.pdf

9. Хавронюк М. І. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. – Київ : Юрінком Інтер, 2018. – 528 с. URL: <https://jurkniga.ua/kriminalne-pravo-ukrayini-zagalna-chastina>
10. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>